

ВИРОБНИЧЕ НАВЧАННЯ ШКОЛЯРІВ У 50-60 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ: НЕДОЛІКИ ТА ПРОРАХУНКИ

Статтю присвячено висвітленню питань організації виробничого навчання у загальноосвітніх школах України в 50-60 роки ХХ століття. У ній зроблено спробу виявити недоліки даної форми організації трудового навчання та причини, через які вона поступово зникла з навчально-виховного процесу шкіл.

Для кожної історичної епохи характерне певне педагогічне новаторство – діяльність учителів та вихователів, спрямована на поліпшення, раціоналізацію процесу навчання та виховання. Однак найбільш значущі його прояви спостерігалися наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Зокрема, в цей період німецьким педагогом Г. Кершенштейнером сформульовано теорію "громадянського виховання" і "трудової школи". У відповідності до даної теорії, школа повинна виховувати підростаюче покоління "у дусі беззастережної слухняності, відданості державі", а тому кожен учень "мусить оволодіти професією як засобом служіння державі, вбачати в цьому мету свого життя" [1: 406].

Основні положення теорії Г. Кершенштейнера неодноразово ставали підґрунтям для реформування вітчизняної системи освіти. Це підтверджує історія української педагогіки, у якій можна знайти кілька періодів, коли навчально-виховний процес загальноосвітньої школи значною мірою було скеровано на першочергове здійснення трудової підготовки учнів. Підтвердження зазначеного знаходимо в дослідженнях А. Вихруща, С. Дем'янчука, О. Лихолата, О. Аніщенко, Л. Єршової та інших науковців. У них вчені розглянули основні етапи розвитку трудової підготовки молоді в Україні, але із загального процесу майже не відокремлювали питання організації виробничого навчання в загальноосвітніх школах України 50-х – 60-х років ХХ століття.

Мета даної статті – проаналізувати, як було організовано виробниче навчання в школах України зазначеного періоду, виявити недоліки та причини, через які воно поступово зникло з навчально-виховного процесу загальноосвітніх закладів.

Передусім зауважимо, що з'явилася нова форма трудової підготовки у 1954-1955 н.р. У наступні роки на Україні охоплення шкіл та учнів виробничим навчанням зростало досить швидко. Зростала також кількість спеціальностей, які здобували старшокласники. Так, у 1956-1957 н.р. їх було 60, у 1958-1959 – понад 200, у 1959-1960 – понад 300 [2; 3; 4].

Запровадження виробничого навчання в переважній більшості шкіл сприймали з радістю. Учнів приваблювала можливість паралельно із загальною середньою освітою отримати професію. Вони, як свідчать звіти обласних відділів освіти даного періоду (наприклад, Вінницького облвн), відрізнялися від учнів неспеціалізованих класів "більшою організованістю, згуртованістю, дисциплінованістю, гарним відношенням до громадської, суспільно корисної роботи, фізичної праці" [5: 142].

Організація виробничого навчання передбачала наявність у школах певної матеріально-технічної бази. Тому Рада Міністрів СРСР дозволила міністерствам і відомствам СРСР і союзних республік безкоштовно передавати школам верстати, двигуни внутрішнього згорання, електромотори, сільськогосподарські машини, трактори, автомобілі, деталі машин, інструменти та інше устаткування, яке не використовувалося у виробництві, але було придатне для навчальних цілей. Зазначене знайшло відображення у наказах Міністерства освіти УРСР № 245 від 14 червня 1955 року "Про право міністерств і відомств СРСР і союзних республік передавати загальноосвітнім школам не використовувані у виробництві машини, інструменти та інше устаткування", № 128 від 9 березня 1956 року "Про додаткове запровадження виробничого навчання учнів VIII класів у школах УРСР" [6; 7].

Але створення матеріальної бази у школах йшло повільно. Серед чинників, які гальмували справу, було те, що деякі освітянські керівники ставили під сумнів не лише необхідність і доцільність виробничого навчання учнів, а й трудової підготовки молоді у цілому, а також відсутність централізованого забезпечення необхідним обладнанням, інструментами та матеріалами, погана організація шефської роботи тощо [8: 24].

Як наслідок, навчально-матеріальна база значної частини шкіл не відповідала потребам. На цей недолік указано в наказі Міністерства освіти УРСР № 60 від 18 лютого 1957 року "Про підготовку початкових, семирічних і середніх шкіл Української РСР до нового, 1957/58 навчального року", де наголошено, що в 1956-1957 н.р. багато шкіл не мали учбових майстерень, бракувало також навчальних приладів та обладнання. Окрім того, виробниче навчання запроваджувалось не завжди продумано (не завжди враховували матеріальну базу, наявність необхідних фахівців, профіль виробничого навчання та ін.) [9]. Зазначені недоліки планували значною мірою подолати в

наступному навчальному році. І дійсно, як сказано у наказі Міністерства освіти УРСР № 101 від 12 серпня 1958 року "Про підсумки роботи шкіл Української РСР за 1957/58 навчальний рік і завдання шкіл, відділів народної освіти та інститутів удосконалення кваліфікації вчителів у 1958/59 навчальному році", протягом року проведено значну роботу щодо збільшення кількості і поліпшення матеріально-технічної бази навчальних кабінетів і майстерень [10].

Кардинальні зміни в організації виробничого навчання відбулися після прийняття в 1958 році в СРСР та УРСР законів про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти. Вони скеровували справу у необхідне русло. Зокрема, вимагали здійснити заходи щодо зміцнення матеріальної бази шкіл, створення навчальних місць для проходження виробничого навчання і виробничої практики на підприємствах, визначення професій з урахуванням особливості роботи міських і сільських шкіл тощо [11; 12].

Як наслідок, виробниче навчання набуло ще більш широкого розмаху і поступово охопило всі середні школи УРСР. Так, у 1962-1963 н.р. виробничим навчанням було охоплено всі 6045 шкіл. Масові професії здобували 611,6 тисяч старшокласників, які навчалися в даних закладах. У наступному 1963-1964 н.р. їх стало ще більше, а саме 769,5 тисяч. Вони розподілялися за такими профілями: промисловий – 385,6 (50,1%); сільськогосподарський – 298,9 (38,8%); сфера обслуговування населення – 62,0 (11,1%) [13; 14].

Для організації виробничого навчання за 1963-1964 н.р. виділено 461,8 тисяч робочих місць. До початку 1964 року в республіці працювало 506 навчально-виробничих цехів, ділянок, ліній та полігонів на 15040 робочих місць. Окрім того, в 1525 шкільних і міжшкільних майстернях обладнано 33170 робочих місць. У багатьох випадках підприємства, у яких не було достатньої виробничої площі, створювали навчальні цехи при школах. У 1963-1964 н.р. працювало 50 таких цехів. Для проведення теоретичних занять, лабораторних і практичних робіт у школах створено кабінети спецтехнології. У цей час працювало 214 кабінетів електротехніки, 265 кабінетів креслення, 347 кабінетів основ промислового виробництва, 980 кабінетів механізації сільськогосподарського виробництва [14: 33-34].

У той самий час у справі організації виробничого навчання спостерігалось чимало недоліків. Так, не дивлячись на те, що перелік профілів виробничого навчання був досить великим і різноманітним, учні, як правило, мали можливість обирати одну з небагатьох запропонованих їм професій. Тому часом вибір був їм не до вподоби. Це, насамперед, стосувалося дівчат. Часто проти свого бажання (за рознарядкою) вони отримували професії тракториста або комбайнера, які в подальшому житті далеко не всім із них були потрібні. Так, у Нововоронцовському районі Херсонської області в 1958-1959 н.р. всі учні 9-10 класів (хлопці та дівчата) отримували спеціальність механік-комбайнер [15: 47].

Визначення профілів виробничого навчання у більшості випадків було пущено на самоплив. Це підтверджує стенограма Республіканської наради активу працівників народної освіти, що відбулася 18-19 серпня 1960 року, де про визначення професій, по яких має здійснюватись виробниче навчанням, написано так: "Є, скажімо, під боком швейна майстерня, ну і добре – будемо готувати швей, а токарів ми готуємо в республіці стільки, що не відомо де їх влаштовувати на роботу" [16: 40].

Відбір профілів виробничого навчання досить часто робили без узгодження з місцевою владою або без чіткого визначення місцевою плановою комісією завдань по підготовці кваліфікованих робітників і працівників установ, в яких є гостра потреба. На таких фактах наголошено у багатьох звітах і довідках досліджуваного періоду. Зокрема, в рішенні № 683 Виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 17 квітня 1962 року "Про стан і заходи до поліпшення виробничого навчання в школах м. Києва" сказано, що "ще в багатьох школах виробниче навчання здійснюється в швейних майстернях або на базі швейної промисловості, де навчається 2370 учнів, тоді як потреби в цьому немає". Тут також підкреслено, що міська планова комісія не визначає планових завдань управлінням і відділам по підготовці робітників наступних спеціальностей: кваліфіковані робітники трамвайно-тролейбусного парку та метро, шофери легкових і вантажних таксі, кваліфіковані робітники меблевої промисловості та паркетники, аптечні працівники та ін. [17: 3].

Окрім того, подекуди, практичні заняття учнів на виробництві проходили методично неправильно. Робітники, біля яких працювали учні, не проводили необхідний інструктаж. Тому школярі були вимушені розпочинати роботу "без аналізу послідовності дій, без свідомого визначення потрібного інструменту та врахування властивостей матеріалів" [18: 145].

У багатьох випадках вивчення учнями теоретичного матеріалу відбувалося у підсобних приміщеннях, червоних куточках, технічних кабінетах та інших непристосованих для навчання приміщеннях. Так, учениці Київських СШ № 77 та 95, які проходили виробниче навчання за спеціальністю "телеграфіст" на поштамті, працювали на 10 зношених апаратах у кімнаті, виділеній за рахунок надмірного уцілювання виробничих приміщень. Як наслідок, якість підготовки школярів

була низькою, і тому, в більшості випадків, коли вони після закінчення навчання приходили на роботу, їм знову доводилося вчитися [19: 94].

Ще одним недоліком стало те, що вчителі виробничого навчання в багатьох випадках працювали в школах за сумісництвом, а тому "спостерігались зриви занять в окремі тижні і навіть місяці" або ж "часта зміна викладачів виробничого навчання" [5: 142]. Зазначене було характерне не лише для перших років запровадження у школах цієї форми роботи, а й для всього періоду її застосування. Наприклад, у 1962-1963 н.р. за сумісництвом викладали теоретичний курс виробничого навчання з промислового профілю 3940 осіб, сільськогосподарського профілю – 2014 осіб. Серед них було багато таких, які не мали як педагогічної, так і спеціальної освіти [20: 1].

До того ж, у більшості шкіл так і не вдалося створити належну матеріальну базу та умови для здійснення виробничого навчання. Поразку врешті-решт було визнано на державному рівні.

Що стосується шкіл, де були створені належні умови для здобуття учнями певних професій, то вони мали можливість її продовжувати. Колегія Міністерства освіти УРСР 27 травня 1966 року прийняла постанову "Про часткову зміну і удосконалення трудової підготовки учнів у школах Української РСР", у якій, зокрема, зазначалося, що професійна підготовка учнів до найбільш масових поширених та потрібних народному господарству спеціальностей може здійснюватись у тих школах, де є для цього відповідні умови [21: 49]. Однак, необов'язковість професійної підготовки привела до значного та швидкого зменшення кількості шкіл, де вона була організована. У 1966-1967 н.р. таких шкіл в Україні було 414, а в 1967-1968 – 230 [22: 47].

Як бачимо, реалізацію досить цікавої та необхідної для подальшої трудової діяльності молоді ідеї було зведено нанівець. Це сталося через відсутність належної підготовчої роботи та продуманої організації виробничого навчання як у школах, так і на підприємствах республіки. Такий результат на фоні переможних звітів, які направлялися до керівних органів освіти протягом майже всіх років запровадження у школах виробничого навчання, дещо дивує та примушує задуматись над наступними запитаннями: чи була ідея виробничого навчання школярів утопічною від самого початку; чи можна було за умов заздалегідь проведеної підготовчої роботи, чіткої організації та координації діяльності всіх учасників даного процесу досягти успіху; чи варто повторити в сучасних умовах спробу широкого запровадження у школах виробничого навчання та ін. Пошук відповідей на ці та інші питання вимагає проведення подальших наукових досліджень, пов'язаних, насамперед, з виявленням позитивних надбань виробничого навчання учнів у 50-60-ті роки XX століття, аналізом прорахунків та пошуком позитивного педагогічного досвіду, який, можливо, знову стане певною мірою новаторським у сучасних загальноосвітніх навчально-виховних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: "Академія", 2002. – 576 с.
2. Центральний Державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО), ф.166, оп.15, спр. 2130, 146 арк.
3. Тхоржевський Д.О. Принцип політехнічної освіти в трудовому навчанні // Радянська школа. – 1970. – № 12. – С. 14-22.
4. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 9, спр. 7969, арк. 26-36.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп.15, спр. 2131, 197 арк.
6. Про право міністерств і відомств СРСР і союзних республік передавати загальноосвітнім школам не використовувані у виробництві машини, інструменти та інше устаткування // Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1955. – № 13. – С. 17-18.
7. Про додаткове запровадження виробничого навчання учнів VIII класів у школах УРСР // Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1956. – № 6. – С. 12-14.
8. Державний архів Херсонської області (ДАХО), ф.р-2139, оп. 1, спр. 154, 59 арк.
9. Про підготовку початкових, семирічних і середніх шкіл Української РСР до нового, 1957/58 навчального року // Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1957. – № 3. – С. 3-6.
10. Про підсумки роботи шкіл Української РСР за 1957/58 навчальний рік і завдання шкіл, відділів народної освіти та інститутів удосконалення кваліфікації вчителів у 1958/59 навчальному році // Збірник наказів і розпоряджень Міністерства освіти Української РСР. – 1958. – № 18. – С. 2-9.
11. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР // Радянська школа. – 1959. – №1. – С. 3-15.
12. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР // Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1959. – № 8. – С. 2-10.
13. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3941, арк. 27.
14. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4331, 101 арк.
15. ДАХО, ф.р-3428, оп. 1, спр. 68, 61 арк.
16. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2711, 249 арк.
17. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 10, спр. 1043, 122 арк.

18. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2934, 235 арк.
19. ЦДАВО України, ф. 2, оп. 10, спр. 1061, 265 арк.
20. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3733, 28 арк.
21. ДАХО, ф. р- 2684, оп. 1, спр. 4, арк. 48-93.
22. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 5425, 121 арк.

Матеріал надійшов до редакції 28.09.2007 р.

***Слюсаренко Н.В. Производственное обучение школьников в 50-60 годы XX века:
недостатки и просчеты.***

Статья посвящена вопросам организации производственного обучения в общеобразовательных школах Украины в 50-60 годах XX столетия. В ней сделана попытка выявить недостатки данной формы организации трудового обучения и причины, которые привели к её исчезновению из учебно-воспитательного процесса школ.

***Slyusarenko N.V. The Industrial Training of Pupils in 50-60-s of the 20th century:
the Drawbacks and Errors.***

The article considers the question of industrial training organization in the schools of general education in Ukraine in 50-60-s of the 20th century. An attempt was made to expose the drawbacks of the given labour study form and the reasons that caused its disappearance from the school educational process.